Ideetje misschien...?

In dit 'ideetje' zijn twee lessen uitgewerkt rond het thema dagelijks leven in de Middeleeuwen. Beide lessen zijn geschreven in het kader van vrouwengeschiedenis en kunnen in aansluiting op de lessen Middeleeuwen aan het einde van het eerste leerjaar of begin van het tweede in het voortgezet onderwijs gebruikt worden.

In de eerste les wordt ingegaan op de betekenis van het geloof voor gewone mensen. De meeste schoolboeken behandelen het geloof in de Middeleeuwen erg beknopt. Ze geven aan dat religie een grote rol speelde, en gaan dan over tot het bespreken van kloosters, pauselijke macht en kruistochten. De invloed van het geloof op de gewone mensen wordt niet behandeld.
Aan de hand van de heiligenverering kan iets duidelijk gemaakt worden van de dagelijkse geloofspraktijk in de Middeleeuwen. Misschien kunnen leerlingen met een niet-kerkelijke achtergrond iets proeven van de invloed van religie op het doen en laten van mensen.

Waarschijnlijk geeft een aantal begrippen problemen, zoals zonde, relikwie, berg Sinaï. In de tekst zijn al deze begrippen niet uitgelegd omdat het dan meer op een godsdienstles zou gaan lijken en omdat het bij een aantal leerlingen waarschijnlijk niet nodig is.
De behandelde heiligen zijn gekozen, of omdat ze tot een bepaalde groep horen, of omdat ze een speciale funktie hadden.

De tweede les belicht verschillende aspekten van het onderwerp eten. Naast beantwoording van de vraag op welk tijdstip en wát men in de Middeleeuwen at en dronk, is er ook aandacht voor de tafelmanieren van toen.
Tot slot wordt er een blik in de Middeleeuwse keuken geworpen.

Renée Schreuder en Janneke Riksen
(Met dank aan Emile Smit)

LITERATUUR

Tentoonstellingscatalogus *Helse en Hemelse vrouwen*, Rijksmuseum het Catharijneconvent (Utrecht 1988)
Johan Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen* (Groningen1984)
R.R. Post, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, 2 delen (Utrecht / Antwerpen 1952)
J. Aarts, *Roomsche Adel*, 2 delen
Caroline Walker-Bynum, *Holy feast and holy fast, the religious significance of food to medieval women* (Berkeley 1987)

Dr. Florence E.J.M. Baudet, *De maaltijd en de keuken in de Middeleeuwen* (Leiden z.j.)
Roger Linskens, *Wat 'n leven dl.2. Straten en huizen, eten en drinken in de Middeleeuwen* (Kapellen 1980)
Eileen Power, *Het dagelijks leven in de Middeleeuwen* (Utrecht 1963)
Johanna Maria van Winter, "Van Soeter Cokene" in: *Spiegel Historiael*, jrg.2 nr.12 1967 p.696.

HEILIGEN IN DE MIDDELEEUWEN

In de Middeleeuwen waren de meeste mensen diep gelovige christenen. Niemand twijfelde aan het bestaan van God. Heel veel onverklaarbare zaken konden worden uitgelegd als straf of beloning van God. Het geloof gaf troost en hoop, vooral de hoop op een leven in de hemel na de dood. Dit moesten de mensen dan wel verdienen door zo weinig mogelijk zonden te begaan. Men ging regelmatig naar de kerk om de mis te volgen en de communie te ontvangen. Dit gebeurde door de hostie te eten, die volgens de leer van de Kerk het lichaam van Christus was. Zo werden de mensen zelf een klein beetje Jezus.
Ook kon men tussenpersonen aanroepen om een goed woordje bij God te doen. Zulke tussenpersonen waren de heiligen.

Heiligen zijn mensen die tijdens hun leven waren opgevallen door sterke en opzienbarende daden, en ook door wonderen na hun dood. De meeste mensen hadden hun 'eigen' heilige, de heilige op wiens naamdag ze geboren waren. Veel heiligen hadden een speciale feestdag in het jaar. Er waren nogal wat feestdagen; naast de zondagen was het nog op vijftig andere feestdagen verboden om te werken. Dit waren de verplichte feestdagen. Naast de bekende vrije dagen als Kerstmis, Pasen en Pinksteren waren dat dagen die gewijd waren aan heiligen.

Catharina

De eerste heiligen waren mensen in het Romeinse Rijk die vasthielden aan het christelijk geloof, ook als ze gemarteld werden. Ze stierven dus voor hun geloof (martelaren.) Een van hen was de heilige Catharina. Ze was een koningsdochter uit de vierde eeuw, die bij de Romeinse keizer protesteerde tegen de vervolging van de christenen.
De keizer vond dat christenen gevaarlijke mensen waren die zijn macht konden bedreigen. De christenen geloofden namelijk niet in de vele goden die in het Romeinse Rijk vereerd werden en vonden het geloof van de Romeinen maar bijgeloof. Ze vormden dus een bedreiging voor de eenheid van het Rijk.

1. De heilige Catharina van Constantinopel.

Ook Catharina had zich tot het christendom bekeerd en ze wilde dat de keizer op zou houden met het vervolgen van de christenen. De keizer wilde haar ook doden, maar gaf haar nog één kans. Vijftig geleerden zouden de Romeinse goden verdedigen tegen het christelijk geloof om Catharina daar van af te brengen . Maar Catharina wist de geleerden van haar gelijk te overtuigen!
Alle geleerden bekeerden zich tot het christendom. De keizer was woedend en liet ze allemaal nog dezelfde dag op de brandstapel zetten. De keizer liet ook Catharina zelf martelen op een rad met ijzeren punten, maar de banden waarmee ze was vastgebonden op het wiel braken. Tenslotte werd ze onthoofd. Engelen kwamen uit de hemel en brachten haar lichaam naar de berg Sinaï in het Heilige Land.

2. De heilige Lidwina van Schiedam op haar sterfbed (houtsnede 1498)

Lidwina van Schiedam

Vanaf de twaalfde eeuw werd een ander soort heilige steeds populairder. Heiligen die tijdens hun leven geprobeerd hadden het lijden van Jezus zo veel mogelijk na te volgen om hun medemensen te helpen: de imitatio christi.
In deze groep heiligen vinden we veel vrouwen, die door lichamelijk lijden Christus navolgden. Een van die heiligen was Lidwina van Schiedam, een van de weinige Nederlandse heiligen.

Lidwina leefde van 1380 tot 1433. Toen ze vijftien was viel ze tijdens het schaatsen op het ijs en brak een rib. Die wilde niet meer genezen, haar kwaal werd steeds erger en op het laatst kon ze alleen nog haar hoofd en rechterarm bewegen. Achtendertig jaar lang heeft ze veel pijn geleden, maar ze klaagde nooit. Eten deed ze niet, alleen de hostie. Zo werd haar lichaam steeds meer Jezus'lichaam. De hostie was immers het lichaam van Christus.
Dit uitte zich ook in stigmata; dat zijn wonden op de plaatsen waar Jezus ze ook had. Die wonden zaten op haar handen en voeten, waar bij Jezus spijkers doorheen geslagen waren, in de zij, waar Romeinse soldaten een lanssteek hadden toegebracht en aan het hoofd, waar de doornenkroon gezeten had. Bij Lidwina begonnen die wonden soms spontaan te bloeden en het bloed bleek geneeskrachtige werking te hebben. Van heinde en ver kwamen zieke mensen naar Schiedam om door Lidwina genezen te worden.
De mensen zagen de bloedende wonden niet als iets vreselijks, maar als een teken van God. Ze vroegen zich ook niet af waar die wonden vandaan kwamen, de wonderbaarlijke genezingen waren het bewijs dat God ermee te maken had en Lidwina Zijn hulp kon inroepen.

Heiligen als Catharina en Lidwina waren voor veel mensen een voorbeeld, maar hun daden waren voor de meesten natuurlijk onmogelijk na te volgen.

Maria

Een hele bijzondere heilige was Maria. Ze wordt ook nu nog vereerd. Maria was de moeder van Jezus. Omdat ze

4. Maria en Maria Magdalena bij het kruis (oud bidprentje, 1791).

de moeder van Gods zoon was had ze volgens de leer van de Kerk geen seks gehad met een man en was ze dus maagdelijk gebleven. Maagdelijkheid en kuisheid vonden veel mensen te verkiezen boven trouwen en seks.
De Mariaverering was in de Middeleeuwen heel belangrijk, want iedere zondaar (en wie was dat niet ?) kon via haar God bereiken. Jezus moest wel naar haar luisteren, want een zoon moet zijn moeder immers gehoorzamen ?

Elke belangrijke gebeurtenis uit haar leven werd met een speciale dienst gevierd, zoals Maria's geboorte en Maria Boodschap. (Dit is de dag waarop Maria van een engel hoorde dat ze een kind zou krijgen). Haar relikwieën wer-

3. De aankondiging van de geboorte van Jezus door de Engel Gabriël, een feestdag gevierd op 25 maart, precies negen maanden voor Kerstmis.

Sint Michaels Wand-Almanak voor 1905.

5. Maria Magdalena doet afstand van haar zondig leven (gravure ca. 1555).

den bijzonder vereerd. Zo werd in Maastricht een haar en moedermelk (!) van Maria bewaard. Veel kerken werden aan haar gewijd, veel beelden van haar gemaakt.
Maria werd door de Kerk als de ideale vrouw beschouwd, ze werd gewone vrouwen tot voorbeeld gesteld, hoewel het voor hen natuurlijk niet mogelijk was om maagd én moeder te zijn.

Maria Magdalena

Aan het eind van de Middeleeuwen werd een andere heilige steeds belangrijker, die min of meer het tegengestelde van Maria was: Maria Magdalena, de bekeerde zondares uit het nieuwe testament.
Voor veel mensen een begrijpelijke heilige, zij zou bij God een goed woordje kunnen doen voor de kleine aardse zondaar. Voordat ze Jezus kende was ze namelijk prostituee geweest en had ze allerlei aardse genoegens nagejaagd, maar Jezus vergaf haar al haar zonden toen ze bekeerd was. Ze besprenkelde Jezus' voeten met haar tranen, waste ze en droogde ze met haar haren af en zalfde ze daarna met reukolie. (Ze wordt vaak afgebeeld met een zalfpot).
Maria Magdalena was ook de eerste mens aan wie Jezus verscheen na zijn verrijzenis.

De verering van heiligen was in de Middeleeuwen een hele normale zaak. Ze waren als het ware dagelijkse metgezellen. Iedere heilige had een speciale funktie, werd aangeroepen bij een bepaalde nood of ziekte, of was patroonheilige van een beroepstak. Zo was de H.Catharina de patrones van de wagenmakers en de wijsgeren; Lidwina werd aangeroepen bij allerlei ziekten.

VRAGEN

1. Hoeveel vrije dagen hadden de mensen in de Middeleeuwen?
2. Wat wordt er met Kerstmis, Pasen en Pinksteren gevierd?

3a. Wat is een legende?
   b. Wat zou er waar kunnen zijn van de legende van Catharina en wat zeker niet?
4. Wat zou er waar zijn aan de legende van Lidwina van Schiedam?
5. Waarom geloofden mensen in de Middeleeuwen wel in heiligen en geloven de meeste mensen er tegenwoordig niet meer in?

6a. Wat zijn relikwieën?
   b. Wat is de betekenis van relikwieën?
   c. Geef vijf voorbeelden van relikwieën.
7. Welke beroemde kerk in Parijs is aan Maria gewijd? Kun je nog andere kerken noemen die aan Maria gewijd zijn?
8. Waarom is Maria Magdalena een 'begrijpelijkere' heilige dan Maria?

9a. Waarom wordt Maria Magdalena vaak afgebeeld met een zalfpot ?
   b. In de Middeleeuwen is de zalfpot ook een symbool van de ijdelheid van vrouwen. Waarom past dat goed bij Maria Magdalena ?
10. Waarom is Catharina de patroonheilige van de redenaars en de wagenmakers geworden ?
11. Hoe denkt men in de protestantse kerken over heiligen?
12. Vroeger kregen kinderen als voornaam vaak de naam van de heilige wiens feestdag het op hun geboortedag was. Ook nu nog herinneren voornamen soms aan heiligen. Ga eens na of jouw naam van een heilige afkomstig is, en zo ja, wát die heilige gedaan heeft.

ETEN EN DRINKEN IN DE MIDDELEEUWEN

Eten vormde in de Middeleeuwen een belangrijke mogelijkheid tot ontspanning. Er was toen uiteraard geen tv, radio, bibliotheek of fiets waar je je vrije tijd mee door kon brengen. Elke gelegenheid werd dan ook aangegrepen om er een uitgebreide maaltijd bij te geven. Zo bestond er bijvoorbeeld naast het doopmaal, trouwmaal en begrafenismaal ook een welkomstmaal, oogstmaal, slachtmaal, jachtmaal, en een (ver)zoenmaal.
De kerkelijke feestdagen, zoals Kerstmis en Pasen, waren aanleiding tot grootse eetpartijen. Maar ook de gewone alledaagse maaltijden waren belangrijk.

6. Houtsnede uit 1487.

Lange tijd at men niet meer dan twee maaltijden per dag, het 'ochtenmael' en het 'aventmael'. De tijd waarop men at verschilde en was vooral afhankelijk van het werk dat men deed. Voor de zusters van het vrouwenklooster te Bethlehem, dat in 1475 in de nabijheid van Hoorn was gesticht, moest: "*die spijse bereyt syn te tyn uren*" en voor de bewoners van het H. Geest Gasthuis te Deventer was "*die gemeine taefele dess voermiddaeges tho tyn uhren und dess avents the vyf uhren gedeckt*".
Het ochtendmaal is langzamerhand verschoven naar een later tijdstip. Dit blijkt uit de naam 'noenmaal' of 'middachmael' die men ging gebruiken. Het werd toen steeds gewoner, ook 's morgens iets te eten. Dit noemde men 'ontbiten' of 'ombiten'.

1a. Hoe laat aten de zusters uit het vrouwenklooster Bethlehem
b. Hoe laat aten de bewoners van het H. Geest Gasthuis te Deventer?
2. De term 'noen' kom je nu nog in het Engels tegen als 'noon', wat betekent dat?
3. Welk woord gebruiken wij nu voor ontbiten of ombiten?

7. Koning Arthur en zijn ridders aan de maaltijd (houtsnede 1506).

Tafelmanieren

Eettafels kende men in de Middeleeuwen nog niet. Voor het eten haalde men tafelbladen en schragen tevoorschijn. Men dekte de tafel met 'scoon' of 'amelakens'.
In de loop van de vijftiende eeuw werd het gebruik van servetten gewoon. Wel zien we vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw op afbeeldingen dat neerhangende einden van het tafellaken als servet werden gebruikt.
Zowel voor als na het eten waste men de handen omdat men daar voornamelijk mee at. Zelfs soep werd met de handen gegeten. Lepels en messen waren er wel, maar lang niet voor iedereen. Mensen gingen op den duur dan ook hun eigen lepel en mes bij zich dragen. Vorken ging men pas veel later gebruiken. Het nut werd er niet van ingezien, want:

"*Wat belet handen, die*
behoorlijk gereinigt zijn,
zo zuiver te wezen als een
geschuurde of wel gewasse vork"

Tegen het einde van de zestiende eeuw kwamen grote halskragen in de mode en werd het een probleem om het eten zonder knoeien naar je mond te brengen. De halskragen kon je wel makkelijk wassen, maar daarna moesten ze weer mooi geplooid worden, wat een heel precies en moeilijk karweitje was.
De stelen van de lepels werden verlengd en voor vast voedsel werd een vork gebruikt. In de andere hand hield men een stuk brood tegen het knoeien.

Dat de tafelmanieren toen totaal anders waren dan bij ons blijkt wel uit het volgende stukje:

"*Ten eerste moet een dame haar vingers niet verder dan tot het eerste lid in den schotel steken; nooit te grote stukken vlees naar den mond brengen: dit staat gulzig. (...)*
Ge zult met het tafellaken geen zeere oogen of vuile tanden afdroogen.(...)
Stop uw spijzen niet in "den nap", waaruit een ander met u drinken moet, en leg geen stuk weer in den schotel, waarvan ge reeds een hap genomen hebt".

Voor het eten werd er door de meeste mensen gebeden. Als het om een maaltijd ging ter gelegenheid van een of andere gebeurtenis werd dat gevierd met een speciaal gebed. Ging het om een 'gewone' maaltijd dan bad men vaak:

"*Alse ghi ter maeltijt sijt gheseten,*
So en suldi niet vergheten
Ghine sult segghen enich gebet,
Seghenen u ende u spise met".

4. Het bovenstaande stukje over tafelmanieren geeft adviezen over hoe je je moet gedragen aan tafel. Voor ons lijken deze regels heel vreemd. Wat zijn bij ons nu in het algemeen belangrijke tafelmanieren?
5. 'Vertaal' het gebed.
6. Bekijk de afbeelding goed. Is er voor iedereen een mes, beker (nap) bord, lepel, en vork op tafel ?

7. Op welke wijzen maken de mensen op het schilderij (afb 9) gebruik van servetten?

Eten en drinken

Het belangrijkste van een Middeleeuwse maaltijd was het vlees en het brood. Groente at men niet veel.
Als een keukenmeisje haar inkopen deed ging ze niet naar de groentenmarkt, maar naar de vleeshal. Het volgende gesprek is uit de veertiende eeuw en werd tussen een huisvrouw en haar keukenmeisje gevoerd:

9. Het laatste Avondmaal, Dirk Bouts.

"*Margriete waar ben je?*
Wat wilt ge vrouwe?
Kom eens vlug bij me. Hier heb je geld. Ga eens naar het vleeschhuis om vleesch te halen.
Wat voor vleesch moet ik koopen?
Van allerlei soort, want we hebben veel gasten".
Ze krijgt een hele lijst opgesomd. Het meisje zegt dan:
"*Vrouwe ic wane dat ghenouch is, ghi gebiet mer so veil, ich en wiste niet an wat enden beghennen*".

Brood was ook belangrijk bij het eten. Op veel schilderijen zien we allerlei broodjes en broodsoorten afgebeeld. Ook werden er borden en zoutvaatjes van brood gemaakt.
Het waren vooral vrouwen die goed en lekker brood konden bakken. Veel vrouwen bakten thuis brood voor dagelijks gebruik, maar ook bij feesten ging men vaak brood bij vrouwen bestellen. In Deventer was aan het einde van de vijftiende een vrouw, 'Nelle metten lichten broede', bekend om haar uitstekende bakkunst. Er ging geen feest voorbij in de stad waarvoor zij geen brood bakte.
Bij het eten werd vooral veel wijn en bier gedronken. De meeste mensen hadden een afkeer van water. Melk was alleen bestemd voor baby's en oude mensen. Van melk kreeg je hoofdpijn en vielen je tanden uit, dacht men. Van dit laatste hadden kinderen en oude mensen geen last, omdat baby's nog geen tanden hadden en oude mensen ze vaak al kwijt waren.
De rijkeren dachten tijdens de overvloedige maaltijden wel aan de arme mensen. Op tafel stond een schaal waarin men iets van het eten in afstond; een 'aelmoesse'. Ook de overblijfselen en de broodborden, waren vaak voor de armen.

8. Waarom zouden de meeste mensen een afkeer van water gehad hebben?
9. De term 'aelmoesse' kennen wij nu nog als aalmoes. Wat betekent dat?

De keuken

In de meeste gezinnen kookte de vrouw. Bij de adel, of de vorsten, had men zowel mannelijk als vrouwelijk personeel in dienst. De chefkok was vaak een man, maar er zijn ook vrouwelijke chefkoks geweest. In Zwolle bijvoorbeeld wilde men in 1522 alleen een vrouw als chefkok.

Elke bediende had zijn of haar eigen taak. In de keuken van Karel de Stoute werkten vijfentwintig mensen als 'potagiers', 'blasiers', 'houtmans', 'bewarers van der spyse', 'knapen van den ketele', 'cocken', 'clercq van der camere van den rekeninghen'.

10. Probeer het werk van het personeel van Karel de Stoute te omschrijven.
11. Bekijk afbeelding 10.
    a. Waar zijn de vrouwen links mee bezig?
    b. Als je de keuken van afbeelding 11 (zie blz. 28) vergelijkt met die van nu, welke verschillen en overeenkomsten vallen je op?
    Noem ten minste drie verschillen en drie overeenkomsten.

10. Een keukenstuk.

11. Kijk je in een Duitse keuken (houtsnede 1510).

Tot slot

Misschien heb je er wel honger van gekregen, of wil je nu wel eens weten wat ze toen zoal aten. Daarom volgt hieronder een middeleeuws recept van een soort gebak: Roffioelen, (Panne)koeken gevuld met noten, appels en kruiden. Het recept staat in het eerste Nederlandse gedrukte kookboek uit 1510.

Voor de koeken:
Maak een beslag van 400 gram bloem, 30 gram gist, 2,5 dl. melk en 6 gram zout. Laat dat een uur toegedekt bij de verwarming rijzen.
Voor de vulling:
Neem 2 ons gepelde walnoten en hazelnoten door elkaar, 2 flinke goudreinetten, 1 ons poedersuiker, en cardamom of gemberpoeder en kaneel naar smaak. Dit alles in kleine stukjes snijden en met elkaar vermengen.
Rol na een uur van het beslag 8 dikke koeken van bijna een halve cm dik en een middellijn van 15 a 20 cm. Sla deze dubbel om de vulling heen en plak de randen al knedend op elkaar. Vervolgens in zes minuten in heet frituurvet bakken.
Eet smakelijk!!

Wegwijs op het Gemeentehuis

Politiek saai?
Politiek ver van huis?

Niet als je zelf mag beslissen wat er moet gebeuren in je eigen gemeente! Als je zelf op het gemeentehuis kan meevoelen en meemaken wat het is om lokale politiek te bedrijven. Politieke vormingsinstelling M50 biedt de mogelijkheid om leerlingen wegwijs te maken op het gemeentehuis door middel van een uniek eendags programma. Een intensieve werkdag lang zijn scholieren zelf gemeenteraadslid. De leerlingen worden ingedeeld in partijen en presenteren 's avonds in een bijzondere commissievergadering hun voorstellen met betrekking tot een bepaald beleid. Het beste voorstel wordt door stemming gekozen en uitgevoerd door de gemeente.Wilt u meer informatie over 'Wegwijs op het Gemeentehuis?' Maak dan gebruik van onderstaande bon. Of bel even, ons telefoonnummer is 030-333494.

LAAT JE HOREN dirigeren M50

Stuur mij meer informatie over *'Wegwijs op het Gemeentehuis'*

Naam: .....

Adres: .....

Postcode: .....

Plaats: .....

Stuur deze bon in een ongefrankeerde envelop naar M50, antwoordnummer 9039, 3500 ZA Utrecht

K